

ΤΑ ΤΕΣΣΕΡΑ ΕΙΔΗ ΝΟΗΜΑΤΟΣ*

“Ὡστε τυγχάνει, ὅσοι δίνουν πίστη στὰ βιβλία γὰ τὴν παθαίνουν σὰν κι αὐτοὺς ποὺ κάνουν μιὰ μεγάλη πρόσθεση μὲ πολλὰ μικρὰ ποσὰ χωρὶς νὰ ψάξουν νὰ δοῦν ἂν αὐτὰ τὰ μικρὰ ποσὰ ἦταν σωστὰ λογαριασμένα ἢ ὄχι· καὶ στὸ τέλος, ἂν καὶ βλέπουν καθαρὰ τὸ λάθος, δὲν βρίσκουν τρόπο νὰ τὸ ξεδιαλύουν γιὰτὶ ἐξακολουθοῦν νὰ δίνουν πίστη στὰ ἀρχικά τους δεδομένα· ἔτσι χάνουν τὸν καιρὸ τους κλωθογυρνώντας πάνω στὰ βιβλία τους, σὰν τὰ πουλιὰ ποὺ τρύπωσαν ἀπὸ τὴν καμινάδα, κι ἀποκλεισμένα τριγυρνᾶνε στὸ δωμάτιο φτεροκοπώντας πρὸς τὸ ἀπατηλὸ φῶς ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ τζάμι τοῦ παραθύρου, γιὰτὶ δὲν ἔχουν μυαλὸ γιὰ νὰ σκεφτοῦν ἀπὸ ποῦ μπῆκαν.

Λεβιάθαν

Μετὰ ἀπὸ τέτοια συσσώρευση στοιχείων¹ ὁ ἀναγνώστης θὰ πρέπει νὰ εἶναι διατεθειμένος νὰ δεχτεῖ πρόθυμα μιὰ πρώτη ἀπόπειρα νὰ τονίσουμε κάποια διδάγματα, νὰ βάλουμε κάποιες κατευθυντήριες γραμμὲς ποὺ νὰ μετριάσουν τὸ σάστισμα ἀπὸ τὸ λαβύρινθο ποὺ περιδιαβάσαμε. Γιατὶ ἀλλιῶτικα ἴσως νὰ μᾶς ἀπομείνει ὡς μόνος κυρίαρχος κριτικὸς κανόνας ἡ ἥττοπαθὴς ὁμολογία μας ὅτι *quot homines tot sententiae*, ὅσα κεφάλια τόσες γνώμες, κι αὐτὸς θὰ ἦταν ὁ μοναδικὸς καρπὸς ὅλων τῶν προσπαθειῶν μας — ἀποτέλεσμα διαμετρικὰ ἀντίθετο πρὸς τὴν προσδοκία μου καὶ πρόθεσή μου. Ἄλλὰ γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ τονίσουμε τὸ δίδαγμα πρέπει πρῶτα νὰ τὸ ἀνασύρουμε ἀπὸ τὴν ἀφάνεια καὶ τὰ κατευθυντήρια νήματα δὲν μποροῦν νὰ στηθοῦν χωρὶς κάποια προκαταρκτικὴ ἐπεξεργασία. Οἱ ἀναλύσεις καὶ διακρίσεις ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐννοήσῃ μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια καὶ νὰ προτείνει μὲ κάποια σιγουριά τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα ὀδηγοῦν.

Ἡ σωστὴ μέθοδος θὰ ἦταν νὰ δοῦμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ — τώρα εἶδαμε τὸ ὑλικὸ — τὶς δέκα δυσκολίες ποὺ ἀπαριθμήσαμε πρὸς τὸ τέλος τοῦ πρώτου μέρους, ἐξετάζοντάς τις μία πρὸς μία καὶ μὲ τὴ σειρά ποὺ δεχτήκαμε ἐκεῖ. Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἀκολουθήσαμε τὴν σειρά αὐτὴ θὰ γίνουν φανεροὶ στὴ συνέχεια, γιὰτὶ οἱ δυσκολίες αὐτὲς ἐξαρτῶνται ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅπως μιὰ ἀρμαθία ἀπὸ πιθήκους. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν περίπλοκη αὐτὴ ἀλληλεξάρτηση δὲν εἶναι καὶ τόσο δύσκολο νὰ δοῦμε ἀπὸ ποῦ πρέπει ν' ἀρχίσουμε.

* The Four Kinds of Meaning. Εἶναι τὸ Κεφ. I ἀπὸ τὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου: «Practical Criticism» ποὺ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1929. Δημοσιεύεται μὲ τὴν ἄδεια τοῦ ἐκδότη © Routledge and Kegan Paul.

Ἡ φανερὴ ἀφετηρία μας εἶναι ἡ *πρωταρχικὴ* δυσκολία κάθε ἀνάγνωσης ποὺ συνίσταται στὸ νὰ *βροῦμε τὸ νόημα*. Οἱ ἀπαντήσεις σ' αὐτὲς τὶς φαινομενικὰ ἀπλὲς ἐρωτήσεις: «Τί εἶναι ἓνα νόημα;», «Τί κάνουμε ὅταν προσπαθοῦμε νὰ τὸ βροῦμε;», «Τί εἶναι αὐτὸ ποὺ βρίσκουμε;», εἶναι τὰ βασικὰ κλειδιά σὲ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς κριτικῆς. Ἄν μπορέσουμε νὰ τὰ χρησιμοποιήσουμε, οἱ κλειδωμένοι θάλαμοι καὶ διάδρομοι τῆς θεωρίας τῆς ποίησης μᾶς ἀνοίγονται, καὶ μὴ νέα καὶ ἐντυπωσιακὴ τάξη ἀποκαλύπτεται, ἀκόμα καὶ στὶς πιὸ ἀλλοπρόσαλλες διαστρεβλώσεις τῶν «πρωτοκόλλων». Ὑπάρχουν ἀναμφίβολα μερικὰ ἄτομα ποὺ ἀποκτοῦν ἄκοπα ἐπειδὴ εἶναι φυσικὰ προικισμένα μὲ τὴ μαγικὴ φράση ποὺ ἀνοίγει τὶς πύλες τῆς ποίησης· ὅσο γιὰ μᾶς τοὺς ἄλλους, ὀρισμένες γενικότερες σκέψεις, ποὺ σπάνια ἔχουμε τὸ θάρρος νὰ τὶς κάνουμε, μποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ἀποφύγουμε τὰ χασομέρια καὶ τοὺς ἄδικους κόπους.

Τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο σὲ σχέση μὲ τὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας — ἢ κάποιου ἄλλου τρόπου ἐπικοινωνίας — εἶναι πὼς ὑπάρχουν διάφορα εἶδη νοήματος. Εἴτε τὸ ξέρουμε καὶ τὸ ἐπιδιώκουμε εἴτε ὄχι, ὅταν κουβεντιάζουμε εἴμαστε ὅλοι ταχυδακτυλουργοὶ ποὺ πετᾶμε στὸν ἀέρα τὶς μπάλες τοῦ μπιλιάρδου καὶ συνάμα ἰσορροποῦμε τὴ στέκα πάνω στὴ μύτη μας. Εἴτε εἴμαστε ἐνεργητικοί, ὅπως ὅταν μιλάμε ἢ γράφουμε, εἴτε παθητικοί², ὅταν διαβάζουμε ἢ ἀκοῦμε, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓνα Ὀλικὸ Νόημα τὸ ὁποῖο εἶναι σχεδὸν πάντα ἓνα μίγμα, ἓνας συνδυασμὸς ἀπὸ πολλὰ νοήματα διαφορετικῶν τύπων, ποὺ τὸ καθένα τους συμβάλλει σὲ αὐτό. Ἡ γλώσσα — καὶ κατεξοχὴν ἡ γλώσσα ὅπως χρησιμοποιεῖται στὴν ποίηση — ἔχει νὰ ἐπιτελέσει ὄχι μία ἀλλὰ πολλὲς ἀποστολὲς ταυτόχρονα, καὶ γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει παρεξήγηση γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν δυσκολιῶν ποὺ παρουσιάζονται στὴν κριτικὴ, χρειάζεται νὰ κατανοήσουμε τὸ σημεῖο τοῦτο καὶ νὰ διακρίνουμε προσεχτικὰ ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς λειτουργίες. Γιὰ τοὺς στόχους μας ἀρκεῖ μὴ διαίρεση σὲ τέσσερις λειτουργικοὺς τύπους, τέσσερα εἶδη νοήματος.

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες γλωσσικὲς ἐκφάνσεις καὶ σχεδὸν ὅλος ὁ ἑναρθρὸς λόγος μπορεῖ πρόσφορα νὰ ἐξεταστεῖ ἀπὸ τέσσερις διαφορετικὲς πλευρὲς. Μποροῦμε εὐκόλα νὰ διακρίνουμε τέσσερις πλευρὲς: ἄς τὶς ὀνομάσουμε *Σημασία* (sense), *Συναίσθημα* (feeling), *Τόνο* (tone) καὶ *Πρόθεση* (intention).

1. Σημασία

Μιλάμε *γιὰ νὰ ποῦμε κάτι*, καὶ ὅταν ἀκοῦμε περιμένουμε νὰ εἰπωθεῖ κάτι. Μὲ τὶς λέξεις ποὺ χρησιμοποιοῦμε θέλουμε νὰ κατευθύνουμε τὴν προσοχὴ τῶν ἀκροατῶν μας σὲ μὴ κατάσταση πραγμάτων, νὰ τοὺς παρουσιάσουμε θέματα πρὸς ἐξέταση καὶ νὰ διεγείρουμε μέσα τους σκέψεις πάνω σ' αὐτὰ τὰ θέματα.

2. Συναίσθημα³

Τρέφουμε ὅμως κατὰ κανόνα καὶ ὀρισμένα συναισθήματα γι' αὐτὰ τὰ θέματα, γιὰ τὴν κατάσταση πραγμάτων στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε. Κρατᾶμε κάποια στάση ἀπέναντί της, ἔχουμε κάποια εἰδικὴ κατεύθυνση, ροπὴ ἢ ἔνταση ἐνδιαφέροντος σὲ σχέση με αὐτή, κάποια προσωπικὴ συναισθηματικὴ γεύση ἢ ἀπόχρωση· καὶ χρησιμοποιοῦμε τὴ γλώσσα γιὰ νὰ ἐκφράσουμε αὐτὰ τὰ συναισθήματα, αὐτὴ τὴ χροιά ἐνδιαφέροντος. Τὸ ἴδιο καὶ ὅταν ἀκοῦμε, τὰ ἐννοοῦμε ἀμέσως, σωστὰ ἢ λαθεμένα· μοιάζουν νὰ εἶναι ἀναπόσπαστο μέρος τῶν πληροφοριῶν ποὺ δεχόμαστε· καὶ τοῦτο ἄσχετα με τὸ ἂν αὐτὸς ποὺ μιλάει ἔχει ὁ ἴδιος ἐπίγνωση τῶν συναισθημάτων του ποὺ ἀφοροῦν αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάει ἢ ὄχι. Ἡ κατάσταση ποὺ περιγράφω ἐδῶ εἶναι βέβαια ἢ πιὸ συνηθισμένη: ὁ ἀναγνώστης θὰ μποροῦσε εὐκόλα νὰ βρεῖ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις ὅπου δὲν ὑπείσέρχεται τὸ συναίσθημα (λ.χ. τὰ μαθηματικά).

3. Τόνος

Ἐξάλλου, αὐτὸς ποὺ μιλάει ἀκολουθεῖ συνήθως κάποια τακτικὴ σὲ σχέση με τὸν ἀκροατὴ του. Διαλέγει ἢ μεταθέτει τὰ λόγια του ἀνάλογα με τὸ ἀκροατήριό του, ὡς ἀναγνώριση τῆς σχέσης του με αὐτό, ἄσχετα ἂν τὸ κάνει μηχανικὰ ἢ σκόπιμα. Ὁ τόνος αὐτοῦ ποὺ λέει ἀντανακλᾷ τὸ πῶς ἀντιλαμβάνεται αὐτὴ τὴ σχέση, τὸ πῶς ἐννοεῖ τὴ στάση του ἀπέναντι σ' ἐκείνους πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται. Ἔρχονται καὶ πάλι στὸ νοῦ ἢ ἐξαιρετικὴ περίπτωση τῆς προσποίησης ἢ περιστάσεις ὅπου αὐτὸς ποὺ μιλάει ἀφήνει ἀθέλητα νὰ φανεῖ μιὰ στάση ποὺ δὲν θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐκδηλώσει συνειδητά.

4. Πρόθεση

Τελικὰ, πέρα ἀπὸ αὐτὸ ποὺ λέει (Σημασία), τὴ στάση του ἀπέναντι σὲ αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάει (Συναίσθημα), καὶ τὴ στάση του ἀπέναντι στὸν ἀκροατὴ του (Τόνος), ὑπάρχει ἢ πρόθεση τοῦ προσώπου ποὺ μιλάει, ὁ στόχος του, συνειδητὸς ἢ ἀσυνειδὸς, ἢ ἐντύπωση ποὺ θέλει νὰ πετύχει. Μιλάει συνήθως γιὰ κάποιο σκοπὸ καὶ ὁ σκοπὸς του διαμορφώνει τὸ λόγο του. Ἡ κατανόηση τοῦ στόχου του ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὅλης ὑπόθεσης τῆς σύλληψης τοῦ νοήματος. Ἄν δὲν ξέραμε τί προσπαθεῖ νὰ κάνει θὰ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ μετρήσουμε τὴν ἐπιτυχία του. Κι ὅμως τὸ πλῆθος τῶν ἀναγνωστῶν ποὺ παραλείπουν τέτοιου εἴδους θεωρήσεις θὰ μποροῦσε νὰ ἀπελπίσει τὸ λιγότερο συγγραφέα. Κάποτε βέβαια δὲν ἔχει ἄλλη ἐπιδίωξη παρὰ νὰ διατυπώσει τὶς σκέψεις του (1η περίπτωση), ἢ νὰ ἐκφράσει τὰ συναισθήματά του πάνω σὲ ὅσα σκέφτεται, λ.χ. Ζήτω! Διάολε! (2η περίπτωση), ἢ νὰ ἐκφράσει τὴ στάση του ἀπέναντι στὸν ἀκροατὴ του (3η περίπτωση). Με τὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση μπαίνουμε στὸ βασίλειο τοῦ γλυκόλογου καὶ τῆς βρισιᾶς.

Συχνά ή πρόθεσή του δρᾶ και ἐκπληρώνεται μέσα ἀπό ἕνα συνδυασμό τῶν ἄλλων λειτουργιῶν. Ἔχει ὁμως ἐπενέργειες πού δέν μποροῦν νά ἀναχοῦν στίς ἐπενέργειες τῶν λειτουργιῶν. Μπορεῖ ή πρόθεση νά ὑπαγορεύει τήν ἔμφαση πού δίνουμε, λόγου χάρη, σέ ὀρισμένες πλευρές ἑνός ἐπιχειρήματος, νά διαμορφώνει τή διάταξη, ἀκόμα και νά στρέφει τήν προσοχή πάνω της μέ φράσεις ὅπως: «για νά πάρουμε και τήν ἀντίθετη περίπτωση» ή «ἐκτός ἀν ὑποθέσουμε ὅτι. . .». Κατευθύνει τήν «πλοκή», μέ τήν πιό πλατιά σημασία τῆς λέξης, και βρίσκει ἐπί τὸ ἔργον κάθε φορά πού ὁ συγγραφέας «κρύβει τὰ χαρτιά του». Και ἔχει βέβαια μιὰ ἰδιαίτερη σημασία στή δραματική και ἡμιδραματική λογοτεχνία. Συνεπῶς, ή ἐπίδραση τῆς πρόθεσης τοῦ συγγραφέα πάνω στή γλώσσα πού χρησιμοποιεῖ διαχωρίζεται ἀπό τίς τρεῖς ἄλλες ἐπιδράσεις μέ τίς ὁποῖες ἀποτελεῖ ἕνα σύνολο, και οἱ ἐπενέργειές της μποροῦν πρόσφορα νά ἐξεταστοῦν χωριστά.

Στά «πρωτόκολλα» θά βροῦμε ἕνα σωρό περιπτώσεις ὅπου ὑστερεῖ ή μία ή ή ἄλλη ἀπό αὐτές τίς λειτουργίες. Μερικές φορές ὑστεροῦν και οἱ τέσσερις μαζί: ὁ ἀναγνώστης ἀλλοιώνει τή σημασία, παραμορφώνει τὸ συναίσθημα, παρεξηγεῖ τὸν τόνο και ἀγνοεῖ τήν πρόθεση· συχνά μάλιστα τή μερική κατάρρευση μιᾶς λειτουργίας ἀκολουθοῦν ἀνωμαλίες στίς ὑπολοιπες. Οἱ δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης παρανόησης ἀποτελοῦν ἕνα πραγματικά πελώριο θέμα για μελέτη, ἀλλά για τή διασάφηση του μπορεῖ νά γίνει κάτι παραπάνω ἀπό ὅ,τι ἔχει ἐπιχειρηθεῖ ὡς τώρα. Ὅ,τι ἄλλο και νά κάνουμε ἀκολουθώντας τή φύση, θά ἦταν τρέλα ἀν ὑποστηρίζαμε ὅτι πρέπει και νά διαβάσουμε μέ τὸν ἰδιαίτερο τρόπο. Πρὶν ὁμως γυρίσουμε στά πρωτόκολλά μας για μιὰ λεπτομερῆ ἐξέταση δέν θά ἦταν ἄτοπο νά ἐξηγήσουμε κάπως καλύτερα αὐτές τίς λειτουργίες.

Ἄν κατατάξουμε στὸ σύνολό τους τίς χρήσεις τῆς γλώσσας γίνεται σαφές ὅτι εἶναι δυνατό νά ἐπικρατεῖ ἄλλοτε ή μία και ἄλλοτε ή ἄλλη λειτουργία. Οἱ δυνατές καταστάσεις θά γίνουν σαφέστερες μέ τή βοήθεια μιᾶς σύντομης ἀνασκόπησης ὀρισμένων χαρακτηριστικῶν τύπων γραφῆς. Κάποιος πού γράφει μιὰ ἐπιστημονική πραγματεία, λόγου χάρη, θά βάλει πρώτη τή *Σημασία* αὐτοῦ πού θέλει νά πεῖ, θά ὑποτάξει τὰ *Συναίσθηματά* του για τὸ θέμα του ή για ἄλλες ἀπόψεις πάνω σέ αὐτό, και θά προσέξει νά μὴν ἀφήσει τυχόν παρεμβάσεις τους νά παραμορφώσουν τὸ συλλογισμό του ή νά ὑπαγορέψουν προτιμήσεις. Ὁ *Τόνος* του θά εἶναι προκαθορισμένος ἀπό τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς τύπους· θά εἶναι φρόνιμο ἐκ μέρους του νά δείξει σεβασμό πρὸς τοὺς ἀναγνώστες του και ἕνα σχετικὸ ἐνδιαφέρον νά γίνει καταλεπτῶς ἀντιληπτός και νά τοὺς πείσει νά συμφωνήσουν μέ τίς παρατηρήσεις του. Θά ἦταν καλὸ ή *Πρόθεσή* του, ὅπως ἐμφανίζεται στήν ἐργασία του, νά ἐντοπίζεται σέ γενικές γραμμές, στήν ὅσο τὸ δυνατό σαφέστερη και ἐπαρκέστερη διατύπωση αὐτοῦ πού ἔχει νά πεῖ (πρώτη λειτουργία, Σημασία). Ἄν ὁμως τὸ δικαιολογοῦν οἱ περιστάσεις, εἶναι φανερό ὅτι μποροῦν νά ὑπεισέλθουν και ἄλλοι συναφεῖς στόχοι: θά ἐπιδιώξουμε νά ἀναπροσανατολίσουμε τίς δοξασίες,

θα κατευθύνουμε την προσοχή σε καινούριες πλευρές, θα ενθαρρύνουμε ή θα αποθαρρύνουμε όρισμένες μεθόδους εργασίας ή τρόπους προσέγγισης. Στόχοι άσχετοι με το θέμα — λ.χ. να γίνει δεκτή ή εργασία ως διδακτορική διατριβή — μπαίνουν σε διαφορετική κατηγορία.

Άς εξετάσουμε τώρα την περίπτωση ενός συγγραφέα που ασχολείται με την έκλαικωση όρισμένων συμπερασμάτων και υποθέσεων της επιστήμης. Οί κανόνες που διέπουν τη γλώσσα του δεν είναι και τόσο άπλοϊ, αφού για να προωθήσει την πρόθεσή του θα ανακατώσει αναπόφευκτα, και όρθά, τις άλλες λειτουργίες.

Πρώτον, μπορεί να χρειαστεί να θυσιάσει σ' έναν όρισμένο βαθμό την ακριβή και έπαρκή διατύπωση της σημασίας ώστε να πετύχει μιá γενικότερη κατανόηση. Άπλοποιήσεις και παραποιήσεις θα είναι ίσως άπαραίτητες για να μπορέσει να «παρακολουθήσει» ό αναγνώστης.

Δεύτερον, μιá πολύ πιό ζωντανή επίδειξη τών συναισθημάτων του συγγραφέα άπέναντι στο θέμα του είναι συνήθως πρόσφορο και έπιθυμητό μέσο για να ξυπνήσει και να ενισχυθεί το ενδιαφέρον του αναγνώστη.

Τρίτον, θα απαιτηθεί μεγαλύτερη ποικιλία στον τόνο: χωρούν, λόγου χάρη, τα άστεϊα και τα χιουμοριστικά παραδείγματα και ένδεχομένως λίγα καλοπιάσματα. Έξαιτίας αυτής της αύξημένης έλευθερίας θα χρειαστεί έπειγόντως ή λεπτότητα, που αντίστοιχεϊ υποκειμενικά στον τόνο. Πρέπει να δημιουργηθεί ανθρώπινη σχέση ανάμεσα στον επιστήμονα και το άνειδίκευτο κοινό του, και το έγχείρημα, όπως ανακάλυψαν πολλοί ειδικοί, δεν είναι εύκολο. Αυτές οι άλλες λειτουργίες θα παρεισφύουν τόσο περισσότερο όσο ή διατύπωση (της σημασίας) θα είναι άκριβέστερη· και αν το θέμα έπιτρέπει την έκφραση κάποιας «τάσης», αν έχει κάποιες πρόδηλες πολιτικές, ήθικες ή θεολογικές έπιπτώσεις, ό σκοπός της εργασίας θα έχει και άλλες ευκαιρίες για να επέμβει.

Αυτό μās όδηγεϊ στην προφανή περίπτωση τών πολιτικών λόγων. Τί σειρά και ποιá προτεραιότητα να δώσουμε στις τέσσερις γλωσσικές λειτουργίες για να αναλύσουμε πολιτικές όμιλίες που έγιναν σε γενικές έκλογές; Άναμφίβολα δεσπόζει ή τέταρτη λειτουργία, που άφορã την προώθηση τών σκοπών (κάθε είδους). Τα όργανά της είναι ή δεύτερη λειτουργία, ή έκφραση συναισθημάτων για τους σκοπούς, τις πολιτικές γραμμές, τους πολιτικούς ήγέτες και αντιπάλους, και ή τρίτη λειτουργία, ή έδραϊωση προνομιούχων σχέσεων με το άκροατήριο («τή μεγάλη καρδιά του λαού»). Μήπως θα έπρεπε να νιώθουμε στενοχώρια ή έκπληξη έπειδή ή πρώτη λειτουργία, ή παρουσίαση γεγονότων (ή αντικειμένων της σκέψης που να θεωρούνται ισότιμα με τα γεγονότα), είναι και αυτή υποτελής στην τέταρτη λειτουργία;⁴ Άλλά μιá διεξοδικότερη εξέταση της κατάστασης θα μās όδηγοΰσε σε ένα θέμα που χρειάζεται να μελετηθεί άργότερα, το θέμα της ειλικρίνειας, που είναι μιá λέξη με μερικές πολύ ενδιαφέρουσες σημασίες.

Ίσως να βρούμε στις συζητήσεις τα πιό εύλωττα παραδείγματα γι' αυτές

τις μετατοπίσεις λειτουργιών, όπου ο συνηθισμένος λεκτικός εξοπλισμός μιᾶς λειτουργίας χρησιμοποιεῖται ἀπὸ κάποιαν ἄλλη. Εἶδαμε ὅτι ἡ Πρόθεση μπορεῖ νὰ κυριαρχήσει ἀπόλυτα πάνω στὶς ἄλλες λειτουργίες· ἔτσι, ὅταν τὸ ἀπαιτοῦν οἱ περιστάσεις, τὸ Συναίσθημα ἢ ὁ Τόνος μποροῦν νὰ ἐκφραστοῦν μέσα ἀπὸ τὴ Σημασία μὲ ρητὲς προτάσεις σχετικὰ μὲ διάφορα συναισθήματα καὶ στάσεις ἀπέναντι στὰ πράγματα καὶ στοὺς ἄλλους — προτάσεις ποὺ διαψεύδονται κάποτε ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴ μορφή καὶ τὸ ὕφος. Οἱ διπλωματικὲς φόρμουλες προσφέρουν συχνὰ τέτοια παραδείγματα, ἐνῶ θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς γλώσσας τῶν συναναστροφῶν (ἢ «φατική κοινωνία» τοῦ Malinowski)⁵, τὰ «σᾶς εὐχαριστῶ πολὺ» καὶ τὰ «χάρηκα ποὺ σᾶς γνώρισα» ποὺ ἐξυπηρετοῦν τὴ φιλικὴ συμβίωση. [. . .]

Στὴν ἴδια κατηγορία μποροῦμε νὰ βάλουμε τὶς ψυχολογικὲς ἀναλύσεις, τὶς σχοινοτενεῖς ἐνδοσκοπήσεις ποὺ ἔχουν τόσο ἀντίσει τελευταῖα στὴν πεζογραφία ὅσο καὶ σὲ συζητήσεις καλλιεργημένων ἀνθρώπων. Ἔχουμε γίνεῖ τόσο πρόθυμοι νὰ κάνουμε δηλώσεις γι' αὐτὰ ποὺ νιώθουμε, νὰ τὰ μετατρέπουμε σὲ πραγματεῖες, ἀντὶ νὰ τὰ ἐκφράζουμε μὲ πιὸ ἄνετο καὶ φυσικὸ τρόπο, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναρωτηθεῖ ἂν πρόκειται γιὰ καμιά ἐνδειξη σύγχυσης ἢ χρεωκοπίας τῶν συναισθημάτων μας. Ἡ μήπως τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀκόμα συνέπεια τῆς ἀνάπτυξης τῶν ψυχολογικῶν σπουδῶν; Θὰ ἦταν παράτολμο νὰ ἀπαντήσῃ κανεὶς ἀπὸ τώρα. Ὑπάρχουν βέβαια μερικοὶ ψυχολόγοι ποὺ μένουν ἀκάλυπτοι ἀπέναντι σὲ μιὰ καταγγελία γιὰ κενότητα, γιατί ἀσχολήθηκαν τόσο μὲ τὸν ἑαυτὸ τους ποὺ δὲν ἔχουν ἀφήσει μέσα τους καὶ τίποτα ποὺ νὰ μὴν τὸ ἔχουν πεῖ. Τὸ «ντύσιμο μὲ λόγια», ἂν πρόκειται γιὰ τὰ λόγια ἐνός ἐγχειρίδιου ψυχολογίας, εἶναι μιὰ διαδικασία ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ ἐπιζήμια γιὰ τὰ συναισθήματα. Θὰ εἶμαι τυχερὸς ἂν ὁ ἀναγνώστης μου δὲν μουρμουρίζει σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο: *de te fabula narratur*.

Ἄλλὰ τὸ Συναίσθημα (καὶ μερικὲς φορές ὁ Τόνος) μπορεῖ νὰ ἀναλάβει καὶ νὰ δράσει μέσα ἀπὸ τὴ Σημασία μὲ κάποιον ἄλλο τρόπο ποὺ ἔχει μιὰ μονιμότερη σχέση μὲ τὴν ποίηση. (Ἄν ἀληθεύει ὅτι μποροῦμε νὰ περιγράψουμε τὴ μετατόπιση ποὺ μιᾶς ἀπασχόλησε πιὸ πάνω ὡς παρεμβολὴ τῆς Σημασίας καὶ κυριαρχία της πάνω στὸ Συναίσθημα καὶ τὸν Τόνο.)

Ὅταν συμβαίνει αὐτὸ οἱ προτάσεις ποὺ ἐμφανίζονται στὴν ποίηση δὲν βρίσκονται ἐκεῖ γιὰ δικό τους λογαριασμό ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπηρεάσουν τὰ συναισθήματα. Παρεξηγοῦμε συνεπῶς τὴ λειτουργία τους ἂν ἀρχίσουμε νὰ ἐξετάζουμε τὴν ἀληθοφάνειά τους ἢ ὅταν ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἀξίζει νὰ τὶς ἐξετάσουμε στὰ σοβαρὰ ὡς δηλώσεις ποὺ προβάλλονται ὡς ἀληθεῖς. Τὸ θέμα εἶναι ὅτι πολλές, ἂν ὄχι οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς δηλώσεις ποὺ ὑπάρχουν στὴν ποίηση, βρίσκονται ἐκεῖ ὡς μέσο γιὰ τὸν ἐπηρεασμὸ⁶ καὶ τὴν ἐκφραση συναισθημάτων καὶ στάσεων καὶ ὄχι σὰν συμβολὴ σὲ ἓνα ὁποιοδήποτε θεωρητικὸ σύνολο ὁποιοῦδήποτε τύπου. Στὴν ἀφήγηματικὴ ποίηση ὁ κίνδυνος παρανόησης εἶναι μικρὸς· ἀλλὰ στὴ «φιλοσοφικὴ» ἢ στοχαστικὴ

ποίηση υπάρχει μεγάλος κίνδυνος σύγχυσης που μπορεί να έχει συνέπειες δύο ειδών.

Από τη μιά, υπάρχουν πάρα πολλοί που, αν ποτέ διαβάσουν ποίηση, προσπαθούν να πάρουν στα σοβαρά όλες τις δηλώσεις της ποίησης — και τις βρίσκουν ανόητες. Λ.χ. ο στίχος «ή ψυχή μου είν' ένα πλοίο μ' ὄρτσα τὰ πανιά» αποτελεί κατά τη γνώμη τους μιὰ έντελῶς περιττή συμβολή στην ψυχολογία. Αυτό είναι πέρα για πέρα λαθεμένο, και ὅμως είναι δυστυχῶς συνηθισμένο. Από τὴν ἄλλη, υπάρχουν αὐτοὶ που ὑπερθεματίζουν και πιστεύουν ἀπλοϊκὰ ὅτι ἕνας στίχος ὅπως «Ἡ ὁμορφιά είν' ἀλήθεια, ἡ ἀλήθεια ὁμορφιά. . .» είναι ἡ πεμπουσία τῆς αἰσθητικῆς φιλοσοφίας, ὄχι ἡ ἔκφραση κάποιου κράματος συναισθημάτων, και καταλήγουν παραζαλισμένοι σὲ πλήρες ἀδιέξοδο ἐξαιτίας τῆς γλωσσολογικῆς τους ἀφέλειας. Μποροῦμε εὐκολα νὰ δοῦμε τί χάνουν ὅσοι ἀνήκουν στὴν πρώτη ομάδα· ἀλλὰ και οἱ ἄλλοι δὲν χάνουν λιγότερα, ἂν και ἡ τήρηση λογαριασμῶν είναι πιὸ μπερδεμένη ἐδῶ.

Πρέπει νὰ ἀντισταθοῦμε στὸν πειρασμὸ νὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ μερικὲς ἄλλες περιπλοκὲς που δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ μετατόπιση [. . .]'. Ἀρκεῖ νὰ σημειώσουμε ἐδῶ πὼς αὐτὴ ἡ ὑποταγὴ τῆς δήλωσης σὲ συγκινησιακὲς σκοπιμότητες μπορεί νὰ γίνει μὲ ἀμέτρητους τρόπους. Ὁ ποιητὴς ἴσως νὰ παραμορφώσει τὶς δηλώσεις του· νὰ δηλώσει πράγματα που δὲν θὰ ἔχουν καμιά λογοτεχνικὴ σχέση μὲ τὸ θέμα του· νὰ παρουσιάσει, μὲ τὴ μεταφορὰ και μὲ ἄλλα μέσα, θέματα για στοχασμὸ έντελῶς ἀνακόλουθα ἀπὸ λογικὴ ἄποψη· νὰ διαπράξει λογικοὺς παραλογισμοὺς, και νὰ εἶναι, λογικά, ὅσο γίνεται πιὸ ρηχὸς ἢ πιὸ ανόητος· και ὅλα αὐτὰ πρὸς ὄφελος τῶν ἄλλων λειτουργιῶν τῆς γλώσσας του — για νὰ ἐκφράσει ἕνα συναίσθημα ἢ για νὰ προσαρμόσει τὸν τόνο ἢ για νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὶς ἄλλες προθέσεις του. Ἄν ἡ ἐπιτυχία του σὲ αὐτοὺς τοὺς ἄλλους στόχους τὸν δικαιώνει, ὅ,τι και νὰ πεῖ ὁ ἀναγνώστης (ἀπὸ αὐτοὺς τουλάχιστο που καταλαβαίνουν τὸ νόημά του ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ γίνει καταληπτὸ) ἐναντίον του δὲν θὰ εἶναι ἔγκυρο.

Ἀλλὰ αὐτὰ τὰ πλάγια τεχνάσματα, ὅπου τὸ συναίσθημα ἐκφράζεται μέσω τῆς λογικῆς ἀνακολουθίας και τοῦ παραλογισμοῦ, μέσω δηλώσεων που δὲν θὰ πρέπει νὰ τὶς έννοήσουμε στενά, κατὰ γράμμα ἢ στα σοβαρά, ἂν και εἶναι πρόδηλα κυρίως στὴν ποίηση, δὲν τῆς ἀνήκουν ἀποκλειστικά. Στὴν ἴδια κατηγορία μπορεί νὰ μπεῖ και ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ ὅ,τι λογαριάζεται ὡς κριτικὴ. Εἶναι πολὺ πιὸ δύσκολο νὰ ἔχουμε ἀποφάνσεις σχετικὲς μὲ τὴν ποίηση παρὰ ἐκφράσεις συναισθημάτων ἀπέναντί της και ἀπέναντι στο συγγραφέα. Πάρα πολλές κατ' ἐπίφαση ἀποφάνσεις θὰ ἀποδειχτοῦν, ἂν τὶς ἐξετάσουμε, μεταμφιεσμένες μορφές, πλάγια μέσα ἔκφρασης, τοῦ Συναισθήματος, τοῦ Τόνου και τῆς Πρόθεσης. Ἡ παρατήρηση τοῦ Dr Bradley ὅτι ἡ ποίηση εἶναι πνεῦμα και τοῦ Dr Mackail ὅτι εἶναι μιὰ συνεχῆς οὐσία ἢ ἐνέργεια, ἢ πρόοδος τῆς ὁποίας εἶναι αἰῶνια, ἀποτελοῦν ἔξοχα παραδείγματα που χρησιμοποίησα και ἄλλοῦ, τόσο ἀξιοπερίεργα που νὰ μὴ χρειάζεται νὰ ζητήσω

συγνώμη για την επανάληψη. Έχοντάς τα στο νοῦ μας ἴσως νὰ εἶμαστε καλύτερα προετοιμασμένοι γιὰ νὰ ἐφαρμόσουμε στὰ «πρωτόκολλα» ὅλα τὰ διαθέσιμα ὄργανα ἑρμηνείας. Ἴσως νὰ ἀποφύγουμε, ἂν γίνεται, ὅταν θὰ διαβάσουμε τὰ πρωτόκολλα, τὰ λάθη λόγω παρανοήσεων ποῦ θὰ δοῦμε ὅτι διαπράττουμε σὲ σχέση μὲ τὰ ποιήματα.

Μετάφραση: Φώτης Καβουκόπουλος

Σημειώσεις

1. Ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας ποῦ ἀναφέρονται στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου. Ὁ συγγραφέας μοίρασε σὲ φοιτητὲς 13 ποιήματα καὶ συγκέντρωσε τὰ σχόλιά τους — ποῦ τὰ ὀνομάζει «πρωτόκολλα» —. Ἔτσι ἐλπίζει ὅτι θὰ ἔχει μιὰ «ἐπὶ τόπου ἔρευνα στὴ συγκριτικὴ ἰδεολογία». Στὸ τρίτο μέρος τοῦ ἔργου, ὁ συγγραφέας ἀναλύει τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνάς του. (Σ.τ. Ἔκδ.)

2. Σχετικὰ ἢ ἀπὸ τεχνικῆς πλευρᾶς μόνο «παθητικοί»: κάτι ποῦ τὰ πρωτόκολλά μας θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ μὴν ξεχάσουμε. Ἡ λήψη (ἢ ἑρμηνεία) ἑνὸς νοήματος εἶναι μιὰ δραστηριότητα, ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ξεστρατίσει ὑπάρχει πράγματι πάντα κάποιο ποσοστὸ ἀπώλειας καὶ παραμόρφωσης στὴ μετάδοση.

3. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸν τίτλο συγκέντρωσα τὸ σύνολο τῆς βουλευτικῆς-συγκινησιακῆς ὄψης τῆς ζωῆς — συγκινήσεις, συγκινησιακὲς διαθέσεις, βούληση, πόθο, ἡδονή-ὀδύνη καὶ τὰ ὑπόλοιπα. Ἡ λέξη «Συναίσθημα» εἶναι συντομογραφία ἑνὸς ὁποιουδήποτε ἀπὸ αὐτὰ ἢ ὅλων αὐτῶν.

4. Τὸ λεπτὸ σημεῖο εἶναι βέβαια ὅτι αὐτὸς ποῦ μιλάει πιστεύει στὰ «γεγονότα» — ὄχι μόνο ὡς καλὰ ἐπιχειρήματα ἀλλὰ ὡς *γεγονότα*. Ἡ «Πίστη» αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἔχει σχέση μὲ τὴ δεύτερη λειτουργία, καί, ὅπως δείχνουν τέτοια παραδείγματα, εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ λέξη μὲ ἀρκετὲς σημασίες, τουλάχιστον ὅσες συνάπτονται μὲ τὴν κάπως ἀνάλογη λέξη «ἀγάπη». Ἐνας διαχωρισμὸς καὶ «ἐξαερισμὸς» αὐτῶν τῶν σημασιῶν [. . .] εἶναι πολὺ ἐπιθυμητός, καὶ ἐλπίζω νὰ ἐρευνήσω τὸ θέμα σὲ μιὰ μελλοντικὴ ἐργασία μου.

5. Βλέπε «The Meaning of Meaning», Supplement I, παράγραφος 4.

6. Δὲν ἐννοῶ μ' αὐτὸ ὅτι ὁ ποιητὴς ἔχει πάντα ἐπίγνωση τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στὰ μέσα καὶ τοὺς σκοποὺς του.

7. Παραλείπονται δύο προτάσεις ποῦ ἀναφέρονται στὸ Παράρτημα (Σ.τ. Ἔκδ.).